

UDK 314.117-057.8(497.11)“1953/2002“

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Мирољуб А. Милинчић
Тијана Ђорђевић

ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ОПШТИНЕ АЛЕКСАНДРОВАЦ*

Извод: Образовна структура становништва је важан индикатор социо-економског стања локалне заједнице и значајан друштвени капитал. Такође, за локалну заједницу она је значајан репрезент свеукупних развојних перспектива и трендова опште глобализације друштва, нарочито у новоствореним условима транзиције друштвеног система у Србији. Ово, пре свега, зато што је образовна структура становништва основна детерминанта обима и интензитета социјалне и територијалне покретљивости и њихове способности за прихватање нових производних процеса, технологија и свеукупних модела и стандарда привређивања и живљења. Зато је образовање временом постало незаобилазан, а по свом просторном обухвату, интеракцијама и ефектима на целокупан живот друштва можда и најпрепознатљивији сегмент делатности.

Кључне речи: образовање, становништво, Александровац, школа

Abstract: Educational structure of population is an important socio-economic indicator of local community and considerable social capital. Also, for the local society it is an account representative of the overall development prospects and trends of society's globalization, especially in the time of transition of social systems in Serbia. This is primarily because educational structure of population is the basic determinant of the size and intensity of the social and territorial mobility, and their ability to accept new production processes, technologies as well as overall models and standards of living. That is why education has become inevitable, and by its spatial coverage, interactions and effects on the entire life of society, perhaps the most recognizable segment of man's activities.

Key words: education, population, Aleksandrovac, school

О историјату образовања становништва општине Александровац

Образовање на територији општине Александровац, као одлика ужег круга друштва, има дугу традицију и било је везано за манастире и цркве (свештенички сталеж), на једној и државну управу (обласне великаше и властелу) на другој страни. Ова претпоставка се темељи на чињеници да је напредна локална средњовековна привреда (рударство, напредни занати, ви-

* Рад представља резултат истраживања на пројекту 173038, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

нодељство, градитељство, уметност) подразумевала постојање образовних структура друштва (Milinčić M., Kokotović V., 2008). Стефан Немања 1196. године у Повељи поводом оснивања властелинства Студенице, својој задужбини и будућем маузолеју Студеничкој Лаври, поклања поседе и села на територији данашње општине Александровац – Кожегин, Поповце, Пуховац, Ракљу, Руденицу са старом црквом, Велику Крушевицу са подрумима (Новаковић С., 1912). Њихова обавеза је била да „принесе вино потребно манастиру“ али је реално очекивати да је већ тада у њима постојао и процес организованог образовања. Калуђери манастира (Студеница, Жича, Хиландар) су честим доласком и боравком у Жупи (топоними Калуђерско брдо, Калуђерска пољана, Поповци, Попове њиве ...) вероватно подстицали образовање локалног становништва или њихово придобијање за културну и духовну службу и свеукупни просперитет државе и цркве. У доба кнеза Лазара, на овом простору – једном од значајнијих управних, привредних и духовно-образовних средишта Моравске Србије, концентрише се племство и свештенство, што је нужно доприносило и бољем образовању.

У запису из друге половине XVIII века наводи се: „у Кожегину је развијена писменост, не писмености ради, већ трговине ради“ (Сијић М., 2007). То указује да је и током турске окупације у овом крају било писмених људи, али и да је у Кожегину, знатно пре прве отворене школе 1837,¹ постојала организована активност на описмењавању имућнијих људи. У Кожегину је од 1804–1807, при цркви Св. Вазнесења Господњег и шанца (посада 300 устаника и пет топова),² било 11 свештеника који су се вероватно, у границама својих могућности и општих прилика, осим црквеном службом бавили и описмењавањем становништва.

Географско-статистички речник Србије из 1846. године потврђује да на територији општине Александровац егзистирају две школе, у Кожегину (Кознички срез) и Јелакцу (Јошанички срез). Школа из Јелакца (помиње се 1842) је 1867. премештена у Јошаничку Бању – седиште среза. Школске 1850/51, школу у Кожегину похађа 15 ученика, а смештена је, попут многих тог времена, у приватној кући (Петковић Љ., 2006). Школска зграда је подигнута 1866. године, а у њеној близини и посебан објекат – „Ђачка соба“ за ученике из удаљених села.

Током друге половине XIX века, унапређују се постојеће и отвара низ нових школа: Трнавци – 1864, Александровац – 1866, Плоча – 1872,

¹ Кад су „Турци 1835. коначно напустили срез, није било ни једне једине школе“ (Канић Ф., 1986).

² О значају шанца током Првог устанка сведочи и чињеница да је устаничка војска у њему могла бројати и до 2.000 људи. Овде су одбијани напади лесковачког Алипаше (1806), приштинског Малић-паше (1809) и лесковачког Махмуд-паше (1812) чиме је брањена јужна граница слободних устаничких територија.

Плеш – 1875, Ратаје – 1887. и Горњи Ступањ – 1895. године. Услед повећања броја писмених, створени су услови да се током 1874. године у Александровцу отвори Народна читаоница, једна од најстаријих у Србији.

Виноградарска привреда, а тиме и целокупна социо-економска ситуација у Жупи, крајем XIX века обележена је погубним ширењем криптогамних болести (пепелница и пламењача) и филоксере (сушибуба) која је „затрла“ стару, односно „домаћу питому“ лозу (Милинчић М., Пецељ М., 2008). Виногради су обновљени лозом калемљеном на америчкој подлози (рипарије, мантикола и др.), а први калемови су донети из Букова код Неготина. Након Смедерева, Букова и Јагодине, у Александровцу се 1896. оснива воћно-лозни расадник, као претеча Специјалне виноградарско-винодељске школе, основане 1921. године. Од 1927, уведен је и програм двогодишњег школовања младих пољопривредника.

Током прве половине XX века настављено је са отварањем нових школа: Доброљупци – 1909, Витково и Дренча – 1924, Дашница и Велика Врбница – 1926, Горње Злегиње – 1927, Новаци – 1928, Гаревина – 1931, Лесковица – 1932, Доњи Вратари – 1933, Латковац – 1934, Суботица и Тулеш – 1940. године, а тиме и са трендом побољшања образовне структуре становништва. Године 1910. основана је Занатска школа за васпитање женске омладине са циљем општег и домаћичког образовања сеоске популације жена. Школске 1925/26. године отворена је трогодишња нижа женска занатска школа са дефинисаним програмом рада, али и продужна која је обухватала четврти и пети разред, али без програма. Уредбом о Домаћичким школама, из 1937. године, ове школе су дефинисане као „просветно-културне установе које имају задатак да спремају домаћице и да у оквиру прописаног програма образују и васпитавају сеоске и варошке девојке“ (Томановић С., 2006). Она је преко пет деценија, до затварања 1952. године, доприносила васпитању женске популације Општине и ближег окружења.

О образовној структури становништва током друге половине XX века

Током 1953. године међу становништвом старим преко 10 година, на нивоу Србије је 27,9% неписмених – од чега 25,1% мушкараца и 74,9% жена. У Жупском срезу учешће неписмених је 30,7% – од чега 21,13% мушкараца и 78,87% жена. Учешће неписмених жена у укупној женској популацији је 47,73%, а неписмених мушкараца у укупној мушкој популацији 13,17%.

Од 1953. до 1961. године учешће неписмених у Општини је смањено за 4,3%, са 30,7% на 26,4%. Током 1961. године удео неписмених жена (6.122) је око 5 пута већи од удела неписмених мушкараца (1.148), а највећи број неписмених је старости од 35 до 64 године (61,5%). У насељу Александровац учешће неписмених у укупној популацији је 5%, при чему код код женске популације 9,1%, а код мушке 0,8%.

У периоду 1961–1971. године долази до значајнијег апсолутног и релативног смањења учешћа неписмених у укупној популацији Србије и општине Александровац. Године 1971, у Србији је скоро сваки шести становник неписмен (17,3%), а у Општини сваки пети (21,4%).

Табела 1. – Становништво старије од 10 година према писмености за срез Жупски, 1953. године

Пол	Укупно	Према писмености	
		Чита и пише	Неписмени
Свега	23.879	16.548	7.331
Мушко	11.765	10.216	1.549
Женско	12.114	6.332	5.782

Извор: Статистички годишњак ФНРЈ, Попис становништва 1953, књ. IX, Писменост и школска спрема, подаци за срезове према управној подели у 1953.

Учешће неписмених жена у укупној женској популацији је 30,2%, а неписмених мушкараца у укупној мушкој 6,3%. Учешће неписмених жена у укупној популацији неписмених је 82,86%. На нивоу Општине дошло је скоро до уједначавања учешћа неписмених у старосним групама 35–49, 50–64 и 65 и више година, а 94% укупног неписменог становништва припада овим старосним контингентима. Интересантна је појава да је у категорији младог становништва, узраста од 10–19 година, број неписмених мушкараца већи од броја неписмених жена (35:14). У свим старијим категоријама (20 и више година) број неписмених жена (5.080) је већи од броја неписмених мушкараца (1.003). У апсолутном износу број неписмених жена (5.124) је 4,8 пута већи од броја (1.060) неписмених мушкараца.

Табела 2. – Становништво старо 10 и више година према писмености за општину и насеље Александровац према пописима 1961–2002. године

Територија	Година пописа	Свега	Неписмени	
			Број	у %
Општина	1961.	27.590	7.270	26,4%
	1971.	28.884	6.184	21,4%
	1981.	29.426	4.614	15,7%
	1991.	29.419	2.991	10,2%
	2002.	26.575	1.641	6,2%
Насеље Александровац	1961.	1.051	66	6,8%
	1971.	2.481	129	5,2%
	1981.	4.200	174	4,1%
	1991.	5.421	127	2,3%
	2002.	13.241	182	1,4%

Извор: Попис становништва 1961. и 1971, Попис становништва, домаћинства и станова 1981, 1991. и Попис становништва и станова 2002. године.

Током 1981. године учешће неписмених у укупном становништву је 15,68%, уз смањење у међупописном периоду за 1,6%, али је учешће неписмених жена у укупном неписменом становништву Општине високо –

преко 80%. Учешће неписмених жена у укупној женској популацији је 26,6%, а неписмених мушкараца у укупној мушкој популацији 4,9%. Знатне разлике су присутне и у релацији општински центар – насеља општинске територије у категорији осталих. Насеље Александровац са 14,3% укупне општинске популације има 3,7% укупног броја неписмених.

Тренд смањивања неписменог становништва, иако спор, настављен је и 1991. године. Као логична последица старења становништва и континуираног, скоро потпуног, обухвата деце основним образовањем, удео неписменог у укупном становништву Општине износио је 10,85%, што је приближно нивоу за Србију. Иако се у апсолутном износу број неписмених жена смањило за 561, разлике по полу су и даље знатне. Учешће неписмених жена у укупној популацији неписмених је 81%, у укупној женској популацији 18,77%, а неписмених мушкараца у укупној мушкој популацији 3,04%.

У анализираном периоду (1961–2002. године) број неписмених на нивоу општине и насеља Александровац је редукован, али и даље присутан, пре свега код старијих генерација. Резултати пописа 2002. године показују да је у насељу Александровац 1,4% становништва старог 10 и више година неписмено, што се, према светским стандардима може сматрати искорењеном неписменошћу (3% и мање). Опадајући тренд неписмености карактеристичан је за оба пола, при чему је неписменост код жена још увек већа и релативно спорије опада него код мушког дела популације.

Школска спрема становништва општине Александровац у другој половини XX века

Током 1953. године ниво школованости становништва Жупског среза, показује да је расположиви стручни потенцијал био више него скроман. Ако се заједно посматрају лица без школске спреме и лица са незавршеном основном школом, тј. најнеобразованије категорије, слика о ниском квалитету образовне структуре становништва добија на прецизности. У СФРЈ је удео тих категорија 1953. обухватао 42,0%, а у Жупском срезу 51,4% становништва.

Табела 3. – Становништво старије од 10 година према школској спреми за срез Жупски, попис из 1953. године

Пол	Школска спрема							
	Без школске спреме	Основна школа	Ниска средња школа	Ниска стручна школа	Средње школе за опште образовање	Средње стручне школе	Факултет и високе школе	Непознато
Свега	12.270	10.381	419	443	75	162	33	96
Мушко	3.552	7.340	301	353	57	112	27	23
Женско	8.718	3.041	118	90	18	50	6	73

Извор: Статистички годишњак ФНРЈ, Попис становништва 1953, књ. IX, Писменост и школска спрема, подаци за срезове према управној подели у 1953.

Приближно 5% или скоро сваки 21. становник Среза (у односу на сваког 11-ог становника централне Србије) имао је стручну квалификацију или професионално образовање. У оквиру категорије средњег образовања најзаступљенија су била лица са нижом стручном спремом - школом за КВ и ВКВ раднике. Удео лица са вишим и високим образовањем у Жупском срезу је 1953. био занемарљив – свега 0,1%, што је апсолутно недовољан стручни потенцијал за индустријски, као и за укупни друштвени и културни развој краја.

Табела 4. – Становништво старије од 10 година према школској спреми и полу, попис из 1971. године

Територија	Пол	Укупно	Без школске спреме	Четири разреда основне школе	Основна школа	Школа за КВ и ВКВ раднике	Школа за средњи стручни кадар	Гимназије	Више школе	Факултети и високе школе	Непознато
Општина	Свега	28.884	9.653	14.656	2.454	848	770	162	184	113	44
	М	14.268	2.553	8.866	1.477	632	416	81	132	97	15
	Ж	14.616	7.100	5.790	977	216	354	81	52	21	29
Насеље Александровац	Свега	2.481	291	815	413	353	363	57	92	94	3
	М	1.189	65	345	196	240	166	29	69	73	-
	Ж	1.292	226	470	217	113	197	28	23	16	3

Извор: Попис становништва и станова 1971, Београд, 1972. године

Пописи 1961, 1971. и 1981. године, показују да се у Србији проценат становника без школске спреме смањивао са 34,1%, на 25,9% и на 17,3% (Бончић Д., 2008). Удео становника Општине који припадају тој категорији смањивао се од 42,4% на 33,4%, и на 20,8%, али је и поред континуираног и релативно брзог смањивања (за две деценије око 21,6%), удео те групе становника и даље био виши од просека за Србију.

Удео лица без завршене основне школе на нивоу Општине 1961. године износио је 51,5%, а 1971. се смањило на 50,7% а 1981. на 48,6%. У истом периоду, учешће становника са основном школом на нивоу Србије је расло од 6,6% 1961. на 51,3% 1981, а на нивоу Општине постигнут је пораст са 2,7% на 15,4%. Упоредна анализа удела лица са средњом школом у Србији (од 9,3% – 1961. и 15,2% – 1971. до 25,1% – 1981) и у Општини (од 2,9% преко 6,2% до 12,3%) показује да је учешће лица са средњом школском спремом у укупном становништву Општине 1981. било испод просека за Србију из 1971. године.

Категорија лица са вишим и високим образовањем се бројачано увећавала у периоду 1961–1981. године. У Србији је пораст износио од 1,5% – 1961, 2,8% – 1971. до 6,4% – 1981. године. Истовремено, у Општини удео лица ове категорије образовања увећан је од 0,2% на 1% и на 2,9%, односно око 15 пута. Попис 1991. године указује да процентуално најзаступљенију

категорију у образовној структури становништва Општине, старијег од 10 година, чине лица са незавршеном основном школом (36,5%).

Образовна структура становништва Општине и насеља Александровац у XXI веку

Укупан број неписмених у Општини 2002. године је 1.638, или 6,6% укупне популације. Поређење података пописа 2002. године, за Општину са нивоом државе, показује да је удео неписмених у Општини нешто већи од просека за Србију (5,7%). У већој мери постигнуто је смањење заступљености неписмених међу становништвом мушког пола, те је стога удео неписмених жена као и у свим претходним пописима остао већи. Удео неписмених мушкараца (1,5%) је мањи од државног просека (2,5%), а удео неписмених жена је већи и износи 11,6% наспрам државних 8,6%. Резултати пописа 2002. године показују да је настављена тенденција смањивања броја и удела неписменог у укупном становништву Општине, забележена у свим пописима становништва последњих 50 година.

Анализа контингента становништва без школске спреме из 2002. године показује да се удео лица те категорије континуирано смањује и износи 9,6% укупног становништва Општине. Подаци о становништву старом 10 и више година, према школској спреми, указују да је школо-образовна структура знатно боља у односу на резултате претходних пописа, али је удео лица без завршене основне школе још превисок – на другом месту наведених пописних категорија образовања са 28,2%.

Табела 5. – Упоредни преглед нивоа образовања становника централне Србије, Расинског округа, Општине и насеља Александровац

Територија	Ниво образовања (удео у укупном становништву у %)			
	Без школске спреме	Основно образовање	Средње образовање	Више и високо образовање
Централна Србија	16,2	23,9	41,1	11
Расински округ	7,8	25,3	35,8	8,5
Општина	9,6	25,8	30,2	5,5
Насеље Александровац	3,9	24,2	47,5	15,5

Извор: Попис становништва и станова 2002. године, РСЗ, Београд, 2003. године

На нивоу Општине контингент становника са примарним образовањем континуирано се повећава са сваким пописом, па је 2002. износио 25,8% укупног становништва. У апсолутном смислу, број особа са завршеним средњим образовањем (посматране су заједно стручне школе у двогодишњем и трогодишњем трајању, гимназије и друге средње стручне школе) највише се повећао у односу на резултат претходног пописа, и представља најбројнију образовну категорију Општине са учешћем у укупном становништву од 30,2%.

Промене у образовној структури становништва насеља Александровац су веома интензивне. Током последњих пет деценија удео лица без школске спреме, али и са нижим образовањем (1–3 разред) у укупном становништву изнад 10 година старости су значајно смањени. Овим се може објаснити импресивно учешће категорије средње-образованог у укупном становништву од 47,5% у попису 2002. године.

Као релативно значајан индустријски центар, Александровац је створио потребу за образованијом радном снагом. То резултира већим досељавањем образованог и образовањем постојећег становништва, те највећи број становника са завршеном вишом школом и факултетом живи у насељу Александровац. Године 2002. завршен факултет имало је 7,6% а завршену вишу школу 7,9% становника насеља.

Попис 2002. године показује да је удео лица без основног образовања у Александровцу сведен на 3,9%, што је четири пута мање од просека за централну Србију. Подаци везани за основношколско образовање, на свим нивоима, од насеља Александровац, до подручја централне Србије су прилично уједначени и крећу се око 25% укупног становништва. Веће разлике се уочавају у категорији средњешколског образовања на нивоу Општине, где је утврђен мањи удео становништва са овим нивоом образовања него на нивоу Расинског округа и централне Србије. Интересантни су подаци о великом учешћу становника насеља Александровац (47,5%) у средњешколском, али и вишем и високом образовању (15,5%), који их стављају на прво место међу наведеним категоријама области.

Закључак

Са површином од 386,55 km² и 29.389 становника (попис 2002.) Александровац спада у ред општина централне Србије са просечним величинским параметрима (0,69% територије и 0,54% становништва), а у склопу Расинског округа (2.668 km²) учествује са 14,5% територије и 11,33% становништва. образовање на њеној територији има дугу традицију и значајне успехе, али је најчешће недовољно искоришћена развојна шанса, нарочито када је у питању примена образовних достигнућа у локалној средини. образовање има богочовечански карактер и представља највредније духовно добро, посебно малих, саобраћајно изолованих и ресурсно недовољно валоризованих простора. Показало се да образовање, односно систематско и објективно знање о свеколикој стварности природе и друштва представља рационални оквир људског хтења и најјачи ослонац његових практичних снага егзистенције и развоја.

У образовању становништва општине Александровац током друге половине XX века могу се апострофирати следећи развојни трендови:

– континуирано смањење неписмених,

– континуирани раст популације са средњим и вишим обаразовањем,
– позитивне промене у старосној структури неписменог становништва,
– наглашено побољшање образовања популације у категорији урбаног,
– уједначено учешће популације са завршеном основном школом у
контингентима урбаног и руралног становништва и др.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бонцић, Д. (2008). Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990 године, *Историја 20. века*, 26(2), 391–437.
- Каниц, Ф. (1986). *Србија – земља и становништво од римског доба до краја 19. века*. Београд: СКЗ и ИРО „РАД“, књ. 2
- Милинчић А. М., Пецељ М. (2008). Природна основа геоколошких процеса Жупе Александровачке. *Гласник СГД*, 88(1), 53–68
- Milinčić A. M., Kokotović V. (2008). Changes in development and spatial distribution of population in Aleksandrovac municipality in the second half of the 20th century. *Зборник радова*, свеска LVI, 235–246.
- Новаковић, С. (1912). *Законски споменици српских држава средњег века*. Београд: Српска краљевска академија
- Петковић, Љ. (2006). Преглед библиотекарства у Жупи. *Жупски зборник*, 1, 103–130.
- РЗС (1995): *Попис становништва, домаћинства и станова 1991. године*, Коначни резултати по насељима, Београд.
- РЗС (2003): *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години*, књ. 4, Школска спрема и писменост, Београд.
- Сијић, М. (2007). *Чаршија - прича о људима који су створили Александровац жупски*. Александровац: Завичајни музеј Жупе
- СЗС (1959): *Попис становништва 1953. године*, књ. 9, Писменост и школска спрема, подаци за срезове према управној подели у 1953. години, Београд.
- СЗС (1965): *Попис становништва 1961. године*, књ. 13, Школска спрема и писменост, резултати за насеља, Београд.
- СЗС (1972): *Попис становништва и станова 1971. године*, Резултати за станове и домаћинства по насељима и општинама, Београд.
- СЗС (1982): *Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године*, Коначни резултати по насељима, Београд.
- Томановић, С. (2006). Домаћичка школа у Жупи. *Жупски зборник*, 1

Miroljub A. Milinčić
Tijana Đorđević

EDUCATIONAL STRUCTURE OF THE POPULATION OF ALEKSANDROVAC MUNICIPALITY

Summary

With an area of 386,55 km² and 29.389 inhabitants (2002 Census), Aleksandrovac has an average parameters' values, among other municipalities of Central Serbia (0,69% of

territory and 0,54% of population), and within Rasina District (2.668 km²) participate with 14.5% of territory and 11.33% of population. Education in Aleksandrovac Municipality has a long tradition and considerable success, but it was often deficient development opportunity, especially when it comes to implementation of educational achievement in the local environment. Education has a *Divine nature* in its basic and can be considered as the most valuable spiritual wealth, especially of small, isolated and poor-in-resources communities. It turned out that education as the systematic and objective knowledge of man's reality, nature and society, is a rational framework of human willing and the strongest pillar of its practical power of existence and development.

In study of educational structure of Aleksandrovac Municipality population in the period of the second half of XX century, the following development trends are accented:

- Continuous reduction of illiterate population,
- Positive changes in the age structure of the illiterate population,
- Significant improvement of education in urban population,
- Equal number of population with primary school education in the contingencies of both, urban and rural population, etc.